

TOOMAS PAULI MAAILM

Toomas Paul. Uskmatu Tooma lugu. (Loomingu Raamatukogu 2009, nr 1–2). Tallinn: SA Kultuurileht. 118 lk.

Õöülikoolis Toomas Pauliga Leszek Kołakowski filosoofia üle arutledes mainis Märt Väljataga muu hulgas hermeneutilist traditsiooni, mis õpetab, et alati tuleks mis tahes mõtleja või kirjaniku tõlgendamisel vaadata tema tekste vastusena mingitele küsimustele. Minu meelest vastab „Uskmatu Tooma lugu” kõige üldisemalt võttes küsimusele: mida ma tean?

Missugust vastust siis nimetatud tekst pakub? Toomas Paul alustab oma nimest Toomas. Nimi on tõepoolest sageli esimene asi, mis inimesest on teada. Sealt edasi liigub ta enese ja inimese mõistmise teedel üha avaramatele tandritele, jõudes nime tähenduslikkuse, kaasasündinud omaduste ja keskkonnamõjude vaagimise juurest õige pea arutluseni, kas ja mida üldse on võimalik teada.

Meie maailmas on palju sellist, mis näib üks, ent lähemal uurimisel osutub hoopis millekski muuks, võib-olla koguni selle esimese vastandiks. Näiteks arvatakse tavaliselt, et nüüdisaja inimene on vaba, kuid teadusuuringud näikse üha enam kinnitavat, et väga palju on inimese elus juba tema geenide tõttu ette määratud, lisaks sellele tulevad mängu kultuurilised tegurid, keskkond. Vanemad ei vali küll enam lastele abikaasasid, kuid see-eest langeb otsuse mõni muu teadvustamata tegur, kas või näiteks teise inimese lõhn. Tundub, et inimene pole kaugelt-

ki vaba. Postmodernistlikust vaatenurgast on kõik, mida me maailmast teame, lõpuks niikuinii näivus, kujutlus, teooria. Ka kvantfüüsikale mõeldes on reaalsus midagi hoopis teistsugust, kui esmapilgul tundub. Sama kehtib ajaloo, ka autobiograafia kohta. „Kas mina näen tagasi vaadates oma elu nii, „nagu see oli”? Ei näe,” mõtiskleb Toomas Paul (lk 91). Võib-olla just sellepärast on esmapilgul autobiograafiana paistvas teoses autobiograafilist üsna vähe. Isegi omaenese elu ja isik on inimese jaoks mõistatus. Võib öelda, et meie aja usk on teadus, ning usuteadlasele kohaselt loovibki Paul lugematute teadusuuringute vahel, mis kõik peaksid paljastama inimese kohta midagi tõest.

„Miks ma sellest inimese lahkamisest nii pikalt pajatan? Aga seepärast, et sellele mõtlemine ongi olnud mu elu. [---] Olen lakkamatult otsinud vastust küsimusele: kui palju on inimene muudetav? Kas inimesiksus ja ühiskond saaks olla ka teistsugune ja mis selle nii- või teistpidi „arengut” tingib?” (lk 72). Täpselt samamoodi võib ka iseenda kohta küsida: miks ma olen selline, nagu olen? Missugune ma siis ülepea olen ja kas ma võiksin olla ka teistsugune?

Rudolf Bultmann, kellest on ilmunud artikkel avaldatud Toomas Pauli „Eesti mõtteloo” sarja raamatus „Kirik keset küla”, annab sellele inimese uurimisele oma seletuse. „Inimene on Jumalaga nii või teisiti teatavas suhtes, tal on mingi eelteadmine, mingi aimus, mingi küsimus – ja see küsimus ei

pruugi käia otse Jumala järele, vaid õnne, õndsuse, maailma ja ajaloo mõtte järele. See omakorda on inimese küsimine iseenda järele. Inimene teab, et ta kõiges siinses ja käesolevas ei ole tegelikult tema ise, ei ole veel see, mis ta peaks olema, ning tal ei ole veel seda, mis tal võiks olla. Ja see teadlik või alateadlik tulevikku suunatud liikumine ja pärimine ongi Bultmanni sõnul küsimus Jumala järele: „Küsimus Jumala järele ja küsimus minu enda järele on identsed.”¹ Selle mõttekäigu valgusel võime mõista ka Toomas Pauli kirglikku küsimist inimese ja inimeseks olemise vabaduse järele küsimusena Jumala järele, sest otseselt räägib ta Jumalast vähe.

Päris viimastel lehekülgedel, pärast seda, kui on lõplikult selgeks saanud, et tõde nii inimese kui ka maailma kohta on suhteline, kõneleb Toomas Paul ka otsesõnu Jumalast, tunnistades aga, et siin liigume n-ö pragmaatilise tõe alale. „William James ütleb, et vaimuelus tuleb ette valikuid, millest ei saa kuidagi mööda hiilida: näiteks Jumalat või tahtevabadust sa kas usud või sa ei usu. Valikust möödahiilimine lõpeb pragmaatiliselt ikkagi negatiivse võimaluse valimisega. [---] Kui ma usun tõesti, et olen vaba, siis ma tegutsengi nagu vaba inimene ning see uskumus osutub pragmaatiliselt tõseks, ning kui ma usun tõesti oma täielikku determineeritust, siis ma muutun ka apaatsiks. [---] Uskumise üle tuleb otsustada praktiliste kriteeriumide alusel” (lk 109–110).

Aga kas sellisel pragmaatilisel tööel on ka mingisugune tunnetuslik või maailma seletav väärtus? „Ei ole võimalik tunnetada, kui tunnetaja varustuses puudub õige „instrument”... teadja arusaamine peab olema vastav asjale,

¹ T. P a u l, Rudolf Bultmann ja Piibli eksistentsiaalne interpretatsioon. – T. P a u l, Kirik keset küla. Tartu: Ilmamaa, 2003, lk 355–356.

mida tahetakse mõista. Ja kui ma milleski kahtlen, siis just selles – kas tõesti on võimalik, et *finitum capax infiniti*?” (lk 110). Teoloog kahtleb, kas on üldse võimalik mõelda Jumalast, või kas sellega on võimalik midagi välja selgitada. Terve senine sajaleheküljeline läbinisti ratsionaalne arutluskäik on – tahtlikult või tahtmata – visandanud lugejale maailma, teaduslikult uuritud maailma, milles puudub tõsikindlus. Kui me ei saa inimisiksuse, ajaloo või mateeria kohta teada täit tõde, siis mida võime üldse loota teoloogiast, arutlusest Jumala üle. Paul kinnitab, et Jumal asub teispoole mõistuse piiri: „Jumalas ei ole ratsionaalsust...” (lk 111).

Aga tundub, et autorit see ei rahulda, sest ta püstitab ikkagi järgmise küsimuse: „Minu jaoks on probleemide probleem: miks peaks Absoluut huvi tundma minusuguse tühise inimputuka vastu? Miks ta peaks näiteks mu palvet kuulma? Minu palvet? Kes see „mina” on, et tal saaks olla mingit tähendust?” (lk 110).²

Selles küsimuses ei ole ju esmapilgul midagi erilist, inimene on ikka kõiksele mõeldes tunnetanud oma kaduvust ja väiksust. Mind huvitab aga siin üks olemuslikult teoloogiline aspekt. Küsimuses „Miks peaks Absoluut huvi tundma minusuguse tühise inimputuka vastu?” on kahtlemata väga palju sellist, mida juba teatakse või arvatakse teadvat. Küsides sellist küsimust, eeldab küsija kõigepealt midagi Absoluudi kohta. Aga keda või mida peab Toomas Paul Absoluudiks? See jääb – nagu öeldud – teispoole mõistuse piiri. Ometi on seda küsimust küsides midagi eeldatud. Nimelt on eeldatud, et Absoluut on

² Huvitav on see, et ka ligi kümme aastat tagasi ilmunud tekstis „Sinu tahtmine sündigu” on „küsimuste küsimuseks” nimetatud järgmist: „...kuidas on võimalik, et Sina, taeva ja maa Looja, võiksid hoolida minusugusest tuuleõhust?” – T. P a u l, Sinu tahtmine sündigu. Tallinn: Logos, 2000, lk 13.

midagi sellist, kes või mis *ei pruugi* tunda huvi „tühise inimputuka” vastu. Teiseks peitub selles küsimuses hirm või ka lihtsalt tõdemus, et inimene on „tühine inimputukas”. Kes see „mina” on, et tal saaks olla mingit tähendust? Küsija loodab, et „mina” on siiski midagi enam kui „tühine inimputukas” (kuna „tühise inimputukana” ei saaks tal olla mingit tähendust), kuid ta ei ole selles kindel. Võib-olla on ka see üks põhjus, miks inimest nii põhjalikult uurida.

Edasi tsiteerib Toomas Paul füüsik Piret Kuuske: „Küsimus Jumala olemasolust on tegelikult küsimus Jumala mõju olemasolust meie maailmale. Mõju ei ole aga kunagi täiesti ühepoolne. Kui Jumal saab mõjutada inimeste elu, siis peab ka inimesel olema mingisugune võimalus Jumalani jõuda. Enamik religioone peab selliseks võimaluseks kultustegevust – ohverdamist ja palvetamist. [...] Küsimusest: „Kas sa usud Jumala olemasolu?” tundub olulisem olevat küsimus: „Kas sa usud, et ohverdamine ja palvetamine saab maailmas midagi muuta?”” (lk 110–111).

Toomas Pauli vaevabki sama küsimus: miks peaks Jumal inimese palvet kuulma? Kas palve saab midagi maailmas muuta? Tegelikult on see ju seesama küsimus: kas *inimene* saab (palve kaudu) maailmas midagi muuta, mis on omakorda osa küsimusest, kas inimesisus või inimühiskond on muudetavad? Ja selle küsimuse taha koonduvad tegelikult paljud teemad: kas maailm on muudetav? Miks maailm on selline, nagu ta on – selline, et ma tunnen, et pean teda muutma? Kui rääkida Absoluudist, siis kas tal on ülepea mingisugune suhe sellesse maailma ja missugune see suhe on? Ja siit edasi loomulikult küsimus: kui Absoluudil on suhe selle maailmaga ja seega võim selle maailma üle, siis miks ikkagi maailm on selline, et isegi mina, „tühine inimputukas”, saan aru, et maailm võiks olla teist-

sugune? Toomas Pauli küsimuseasetusest aimub kahtlus, et Absoluudil puudub suhe selle maailmaga, et ta on *deus otiosus*, masinavärgi käima tõmmanud Eemalviibiv Jumal. Ja sellisena ongi ta ju inimese jaoks olematu.

Kui ma eelnevalt väitsin, et nii küsides eeldab küsija midagi Absoluudi kohta, siis ei ole see meelevaldne väide. Isegi kui hoiduda kiusatusest muuta Jumal ratsionaalse arutluse objektiks, ei vabane me oma ettekujutustest. Kui inimese sõnavarasse lisandub sõna *Jumal*, omandab see sõna ka mingisuguse sisu. Kui astuda kauplusse ja küsida mõnelt kauplusekülalt, kas ta usub, et sellel poel on planogramm, siis ei oska too tõenäoliselt vastata ja ütleb, et ei tea, mis asi on planogramm. Kui aga küsida inimeselt, kas ta usub Jumalasse, siis vastab ta üldjuhul „ei” või „jah” või hakkab küsimuse üle pike-malt arutlema. Ka selleks, et midagi eitada, tuleb omada sellest ettekujutust. Inimestel, kes ei usu Jumala olemasolu, on üsna selge ettekujutus sellest, missugune on Jumal, kellesse nad ei usu, või missugune on Jumal, keda usuvad usklikud. Ma olen kindel, et ka inimesel, kes väidab, et Jumala kohta ei saa midagi öelda, on ikkagi peas mingisugune pilt, lausa sõnadesse pandav nägemus tollest käsitatut Jumalast või Absoluudist. Toomas Paul ütleb ju ise: „Ei ole midagi raskemat, kui kriitiliselt teadvustada oma mõtte lähtekohta” (lk 110).

Paul püüab küll vältida Jumalast kõnelemist, ratsionaalset arutelu Jumala üle, kuid see vähene, mis ta ütleb, juba ainuüksi need küsimused, mis ta püstitab, kannavad endas sajan-ditepikkuse ratsionaalse arutluse saadusi. Inimese patusus, vaba tahe või ettemääratus, neitsistsünd, Jumala inimesekssaamine, lunastus jne on olnud lugematute ja lõppematute ratsionaalsete arutluste objektiks. Kristlased mõistavad neid nii, nagu neid esimestel

sajanditel seletati ja defineeriti ning edaspidi lakkamata lahati. Ja kõiki neid arutlusi on kammitsenud oma aja raamid.

Anglikaani kiriku piiskop ja liberaalne teoloog John A. T. Robinson on kirjutanud sellest, kuidas omaaegne ettekujutus kolmekorruselisest universumist ja Jumalast taevas asendus pärast koperniklikku revolutsiooni ettekujutusega Jumalast teispoolsuses. Piibel on tulvil keelt, mis kõneleb meiega Kopernikuse-eelse maailmapildi raamides. Näiteks kümnes käsus: „Sa ei tohi enesele teha kuju ega mingisugust pilti sellest, mis on ülal taevas, ega sellest, mis on all maa peal, ega sellest, mis on maa all vees!” (5Ms 5: 8). Või kirjas efeslastele: „Aga see, et ta on läinud üles, mis on see muud, kui et ta on esmalt tulnud alla maa sügavamatesse paikadesse? Niisiis see, kes on tulnud alla, on sama, kes on ka läinud üles üle kõigi taevaste, et ta täidaks kõiksuse” (Ef 4: 9–10). Robinson leiab, et sellise füüsiliselt kõrgel asuva Jumala asemel panid inimesed pärast teadusrevolutsiooni Jumala, kes on vaimselt või metafüüsiliselt „kusagil eemal”. On ka neid, kes seniajani – vaatamata sellele, et nad on teaduses Kopernikuse revolutsiooni aktsepteerinud – suudavad ikka veel mõelda Jumalast kui kellestki, kes asub mingil viisil „ülalpool” kosmost. Ettekujutus Jumalast, kes on vaimselt või metafüüsiliselt „kusagil eemal”, on veelgi visam. „Sest see on meie lapsepõlve ja vestluste Jumal, meie isade ja meie religiooni Jumal, keda nüüd rünnatakse. Igaühes meist elab kujutlus Jumalast „seal kaugel”, Jumalast, kes „eksisteerib” loodud maailma kohal, väljaspool seda, Jumalast, kelle „poole” me palvetame ja kelle „juurde” me läheme, kui sureme.”³

Toomas Paul kinnitab, et ei püüa usku ja teadust lepitada. Ometi ei lase

³ J. A. T. Robinson, *Honest to God*. London: SCM Press, 1963, lk 12–15.

teaduslik maailmapilt tal rahus uskuda seda, mida põlvkondade viisi on edasi antud. Ta püüab näidata (ja näitabki), et ka teadus ei anna meile tõde. Mida selle teadusliku maailmapildiga siis peale hakata? Ta arutleb Jeesuse neitsistsünni üle – seda ei saa teaduslikult tõestada, seda võib uskuda või mitte uskuda. Ja küsib irooniliselt: „Missuguseid tõendeid peaksid evangelistid esitama? Kas mõeldakse DNA-analüüse, mida praegu kasutatakse isaduse tuvastamiseks?” (lk 113). Selles loogikas peitub teatud protest, ja õigusega. Kui uskuda, et Jumal tegutseb üle loodusseaduste, siis on loomulikult absoluutselt kõik võimalik ja seda ei saagi teaduslikult tõestada. Aga kui see saab inimestele takistuseks? Kas seda on *vaja* uskuda? Omal ajal pidi see olema inimestele kinnituseks, et Jeesus on jumalikku päritolu, see pidi neil *aitama* uskuda. Kui me tänapäeval hülgaksime neitsistsünni dogma selle sõnasõnalisest tähendusest, siis kas me reedaksime midagi olemuslikult kristlikku? „Asi ei piirdu ju ainult selle ühe dogma – Sõna lihakssaamise – tõestatavusega, vaid kogu Jumal-Inimese kontseptsioon on positivistiga jaoks legend. Ei ole mingit põhjust uskuda ülestõusmise teateid, veel vähem alust on järeldada, et Jeesuse ülestõusmine saaks kedagi lunastada,” leiab Paul (lk 113). Rudolf Bultmanni sõnul saab komistuskiviks aga müütiline maailmakäsitus, milles ei ole midagi spetsiifiliselt kristlikku. Tegu on lihtsalt teaduse-eelse ajastu kosmoloogiaga. Uus Testament räägib Kristuse lunastustööst kui üleloomulikust (supranaturalistlikust) sündmusest, püüdes selles keeles edasi anda *ajaloolise* sündmuse tõelist sügavust, tähendust ja tähtsust. Jeesuse isikus oli midagi inimelu jaoks ülimalt tähenduslikku.⁴ Kuidas avada selle sündmuse tähenduslikkus meie aja inimese-

⁴ J. A. T. Robinson, *Honest to God*, lk 34.

le – see on minu jaoks küsimuste küsimus.

Robinsoni meelest on viimane aeg distantseeruda teoloogiast, milles Jumalat kujutatakse kui *deus ex machina*'t, kuid see ei tähenda lihtsalt seda, et transtsendentse Jumala asemele pannakse immanentne Jumal. Ka need, kes varasemate mõtteskeemidega töötasid, ei mõtelnud Jumalast üksnes kui „sealpoolsest” ega eitanud tema immanentsust.⁵ Teoloogide ülesanne on anda transtsendentsusele moodsa aja inimese jaoks tähendus. „Meie eesmärk ei ole muuta kristlikku doktriini, vaid nimelt näidata, et see ei hävi ühes vananenud maailmavaatega,” kinnitab Robinson.⁶

See, mida näiteks XX sajandi tuntumaid teolooge Paul Tillich mõtleb, kui ta ütleb Jumal, on vastand igasugusele *deus ex machina*'le, üleloomulikule Olendile, kelle poole võib maailmast ära pöörduda ja kellele võib toetuda, uskudes, et ta kusagilt väljastpoolt sekub. Jumal ei ole „kusagil eemal”. Ka Bonhoefferi sõnul on ta „sealoolsus” keset meie elu”, eksistentsi sügavus, milleni ei jõuta mitte „elu äärealadel, vaid selle keskel”, mitte eraku põgenemisega erakliku juurde, vaid – Kierkegaardi väljendit kasutades – „sügavamale eksistentsi sukeldudes”. Sest sõna *Jumal* tähistab kogu meie olemise tõelist sügavust, kogu meie eksistentsi loovat alustala ja tähendust. Meie ettekujutus Jumalast kui kusagil eemal olevast olendist on aga nii visa, et Tillich sõnul peaksime unustama kõik, mida oleme kunagi Jumala kohta kuulnud, võib-olla isegi selle

⁵ Nii nagu Toomas Paulgi on öelnud: „Tahaksin Sind, Jumal, vastu võtta kõigis asjus ja tunda, et Sina oled kogu aeg minus. Igatsen, et Sa ei oleks keegi väljaspool, vaid minu sees, õigem oleks ehk öelda – et mina oleksin Sinu sees.” – T. P a u l, Sinu tahtmine sündigu, lk 27.

⁶ J. A. T. Robinson, *Honest to God*, lk 44.

sõna enese.⁷ Sellega ühtib ka müstikute soovitus vaikida, puhastada oma mõte kõikidest kontseptsioonidest ja eelteadmistest ning seista niiviisi Jumala ees.

Skeptiku ja müstiku teema ongi viimane, millel „Uskmatu Tooma loos” peatutakse. Evangeeliumi Toomas oli teadagi skeptik: ta ei uskunud Jeesuse ülestõusmist enne, kui oli seda ise oma silmaga näinud ja ülestõusnud Jeesust käega katsunud. Toomas Paul arvab ühes Leszek Kołakowskiga, et skeptik võib samal ajal olla ka müstik. Jünger Toomast sai aga pärast ülestõusnud Jeesusega kohtumist tõenäoliselt müstik, inimene, kes toetub isiklikule Jumala-kogemusele ning lähtub sellest. Ja tõenäoliselt ei ole alust teda pärast seda kohtumist enam skeptikuks nimetada. Toomas oli esimene, kes ütles Jeesuse kohta, et ta on Jumal.

Skeptikut ja müstikut ühendab tõepoolest arusaam, et Jumal ei ole ratsionaalse arutluse objekt, ning et mõnelgi juhul on targem ja õigem vaikida. Skeptiku ja müstiku erinevus seisneb aga minu meelest siiski selles, et müstik ütleb lahti ratsionaalsest arutelust kui viisist Jumalat mõista või talle läheneda ning lähtub oma kogemusest, „pühaduse kogemusest”, nagu Paul seda nimetab. Pidagem silmas – me ei teaks midagi müstikast, kui müstikud poleks oma subjektiivseid kogemusi ega neist tulenevaid arusaamu sõnastanud. Skeptik aga ei ütle ratsionaalsest arutelust lahti, vaid kinnitab üksnes selle tulutust. Ta seisab punktis, kuhu ratsionaalne arutelu on teda viinud, ning osutab sellele piirile.

Müstik saab kirjeldada oma kogemust keeles, mis on talle antud. See ei tähenda, et kirjeldatu pretendeeriks absoluutsele adekvaatsusele. Samamoodi võib mõista ka Piiblis kirja pandud. Inimene saab oma Jumala-koge-

⁷ J. A. T. Robinson, *Honest to God*, lk 47.

muse kirja panna vaid oma keeles, oma maailmavaate, kultuuriparadigma raamidest. Ometi kõneleb ta Jumalast. Lisaks saab müstik rääkida sellest, kuidas ta oma kogemuseni jõudis, ja mida see tema elus muutis. Sedagi on tehtud ning ka see ei pretendeeri üldkehtivusele. Kui mingid ebaadekvaatsed sõnad aitavad kas või ühel inimesel kogeda midagi, mis laseb tal „maitsta ja vaadata” Jumalat, siis on need sõnad kahtlemata väärt väljaütlemist. Eks see annabki neile pragmaatilise väärtuse. Toomas Paul küll tunnistab Jumala kohta öeldava pragmaatilist väärtust, kuid ise hoidub vastavatest lausungitest.

„...igaüks võib olla hea kristlane, kuid mitte igaüks ei ole võimeline uurima õpetuse sügavusi, kus paljud asjad peaksid olema kaetud apofaatilise vaikusega,” ütleb ta (lk 116). Kas see on lihtsalt hoiatus rumaluse või mõttelaiskuse eest või kumab siit läbi ka oma-moodi mõru tõdemus, et pole mõtet öelda välja sõnu, millel puudub tänapäeva teadusmaailmas nõutav kaal (isegi kui need osutuvad pragmaatiliselt tõseks)? Kas Toomas Paul ei taha olla üks vintskete teoloogide hõrenevast vennaskonnast, kes „loodab ikka veel leppimist valgustusega ja oma spekulatsioonide ülendamisest arvestatava teadusharu staatusse”?⁸ Või tahab ta seda nimelt, suutmata leppida modernistliku veelahkmega teaduse ja ilmutuse vahel, nagu Kolakowski seda esitab: „Teadus ja religioon erinevad peaaegu igas punktis: kummalgi on oma objekt, oma teadmiste hankimise meetod, oma arusaamine tõest, mille poole nad püüdleavad.”⁹ Selge see, et teoloogia on niisama tõsiselt (või tõsiduseta) võetav teadus kui iga teinegi humanitaartea-

dus, samas on selge ka see, et teoloogia ei püüa enam ammu olla „kõne Jumalast”, veel vähem „teadus Jumalast”. Pigem on see teadus inimeste kõnest Jumala kohta. Müstiku sõnad võivad olla teoloogia objekt, kuid need ei saa mitte kunagi olla teoloogia kui teadus tänapäevases mõttes. (See käib ju ka kirikus kuuldava jutluse kohta.) Samas ei taha „Uskmatu Tooma lugu” kindlasti olla teoloogiline teos, nii et preentsioon teaduslikkusele ei saanud olla takistus nende üksnes pragmaatilise väärtusega mõtete esitamiseks. Võttes arvesse, et iga sõna Jumala kohta saadab tegelikult tohutu pikk ratsionaalse arutelu ajalugu, on ehk teoloogi ülesandeks takistavate (meie maailmapildiga pidevas konfliktis seisvate) mõttekonstruktsioonide asemel sõnastada abistavad konstruktsioonid, ning alles seejärel ka neist loobuda. Teoloogid peavad andma tänapäeva inimesele redeli, mida mööda ta saaks tõusta puhtasse ja alandlikku vaikimisse.

Kuigi Toomas Paul viimastes lõikudes nendib, et on võimalik olla ühtaegu nii skeptik kui ka müstik, esineb ta „Uskmatu Tooma loos” kahtlemata skeptikuna, lubamata meil kas või oletadagi, et temas võiks peituda ka müstik. Raamatus „Sinu tahtmine sündigu” ütleb ta sarnaselt paljude müstikutega: „Luba mind jääda vaig ja lasta toimida ning kõnelda Sinul. Siis, kui ma ei soovi enam midagi, saan kõik. Sina, Jumal, oled ise see kõik!”¹⁰ Seekord on aga sõna antud mõistusele ja tõsikindlale teadmisele. Tõsikindlat teadmist pole tänapäeva maailmas kuigi palju. See-eest on tohutul hulgal infot.

KRISTIINA KIVIL

⁸ L. K o l a k o w s k i, Religioon. Tallinn: Vagabund, 2004, lk 148.

⁹ L. K o l a k o w s k i, Religioon, lk 144.

¹⁰ T. P a u l, Sinu tahtmine sündigu, lk 23.

DIPLOMAATILINE AVALDUS

Jaak Jõerüüt. Poliitiline avaldus. Arvamusi ja kommentaare 1996–2008. Tallinn: Tuum, 2008. 259 lk.

Jaak Jõerüüdi raamat kujutab endast viimase aastatosina jooksul kirjutatud artiklite ja peetud kõnede kogumikku. Teost lugema asudes huvitas mind ennekõike, kas on tegemist (kunagise?) kirjaniku inertsiiga anda aeg-ajalt välja raamatuid või (praeguse?) poliitiku veendumusega, et tema päevakajalistena ilmanäinud tekstides on midagi igavikulisemat, mis vääriks raamatusse raiumist ja sellisena tulevastele põlvedele paremini kättesaadavaks tegemist kui tohutul infoväljal paratamatult hajuv ajalehesõna.

Oma (tihti teiste kirjutatud) kõnekogumike väljaandmine on poliitikute tavatrend. Üheks äärmuseks on siin praktiliselt (ilu)kirjaoskamatu Konstantin Tšernenko veel eesti keeleski massitiraažis üllitada jõutud (ja tänaseks massiliselt hävitatud) valitud kõnede ja artiklite kogumik „Rahvas ja partei on ühtsed” (1985) ja teiseks Lenart Meri poliitikuperioodi tekstikogumikud, millele üldiselt vägagi valiv „Eesti mõtteloo” sari on pidanud vajalikuks kogunisti kolm raamatut pühendada: „Presidendikõned” (1996), „Riigimured” (2001) ja „Poliitiline testament” (2007). Muidugi on Jõerüüt oma kõned ja artiklid ise kirjutanud, kuid seni pole vist Hando Runneli Ilmamaa talle veel ettepanekut teinud sellesse sarja asetuda. Tema kogumiku kirjastaja on ta enda asutatud Tuum, nii et pisut „oma kulu ja kirjadega” mekk on asjal man (lisaks nagu igal vähegi nimega kirjamehel mõistagi Kultuurkapitali toetus). Paraku pole artiklite ja kõnede kogumikud (erinevalt näiteks poolautobiograafilistest kõmuelulugudest) žanr, mida letilt eriti isukalt haaratakse, nii et nende avaldamisega autorid ega kirjas-

tajad rikkaks ei saa. Seega annab teole teo nime siiski kaante vahele pandu püsiväärtuslikkus.

Selle mõõdupuuga Jaak Jõerüüdi raamatule lähenedes leidsin seal ilmutatud 45 oopuse hulgast vähemasti neli teksti, mille loomise ja nüüd ka raamatus jäädvustamise eest tahaks autorile siirast tänu avaldada. Kindlasti leiavad need tulevikus tsiteerimist. Ja kuigi Jõerüüt (õnneks) pole humanitaarteadlane, kelle puhul tsiteeritavus on teatavasti finantseerimise ainus õigustus ja seega ka olemasolu ametlik põhjendus, on ehk temalgi meeldiv olla tulevastele põlvedele oluliseks info- ja mõtisklusteallikaks.

Sellised tekstid on minu meelest 1998. aastal Helsingis seminariettekanadena esitatud kokkuvõttev analüüs Loomeliitude Kultuurinõukogu tegevusest, mille teine (ja viimane) esimees autor oli (lk 9–16); seletuskiri Soome ja Eesti valitsuste tellimisel koos Esko Ollilaga kirjutatud tegevuskavale Soome Vabariigi ja Eesti Vabariigi koostöö jaoks Euroopa Liidus (lk 45–81); Vanalinn Hariduskollegiumi konverentsil 2006. aastal esitatud sisutihe mõtisklus kooli rollist ühiskonnas (lk 173–179); ja mõistagi kogumikule pealkirja andnud skandaalne poliitiline avaldus, millega Jõerüüt 2005. aasta septembris lahkus vähem kui aasta peetud kaitseministri kohalt (lk 150–154).

Sellise valikuga ei taha ma kuidagi alaväärtustada teisi kogumikus esitatud tekste. Neis leidub Jõerüüdile mitte ju nii väga omast kirglikku võitlejapaatostki (kaitsmaks Kadrioru põlispuid või päästmaks Poska-maja), seal on väga emotsionaalselt sõnastatud meie ajalooline hinge- ja veresuguluski nii soomlaste kui ka lätlastega, mõtiskletud diplomaadimissiooni ajalikkuse ja ajatuse üle ja pakutud koguni uusi teid demokraatia arendamiseks Tallinna

volikogus, kuid julgen arvata, et teiste samadel teemadel sõnavõtnute tekstidest eristab neid ennekõige just Jõerüüdile omane maitsekas ja kujundlik sõnaseadmine, mitte niivõrd originaalne mõttesügavus. Küll hakkab aga silma kogu Jõerüüdi „poliitilist loomingut” läbiv kirglik üleskutse vaadata maailma avatud silmadega ja mitte hädaldada ning korduv hoiatus, et Eesti suurim turvalisuserisk on harimatus ehk lollus, mille juurde jõuab autor taas ja taas, sõltumata sellest, kas jutt käib riigi- või looduskaitsest.

Kõned ja artiklid pole žanr, mida sünniks arvustada. Neile võib aplodeerida või vajaduse korral nendega polemiseerida, neid võib toetada või ka unustada, kuid igal juhul pole seda kõike mõtet teha n aastat hiljem. Arvustades 2008. aastal ilmunud kogumikku, huvitab meid eelkõige autori isiksus, tema seisukohtade ja maailmavaate püsivus või ajalik muutuvus ning muidugi kirjanduslik anne. Viimast on Jõerüüt aastatepikku tõestanud oma ilukirjandusliku proosaga ja see on talle poliitilistes tekstides ainult kasuks tulnud.

Mis aga puutub autori sügavama mina mõistmisesse ja tundmaõppimisesse, siis tema artiklite (ja paraku ka 2004. aastal ilmunud mälestusteraamatu „Diplomaat ja mälu”) kaudu me just väga palju targemaks ei saa, sest tegeliku eneseavamise jaoks on Jõerüüt liialt rafineeritud ja pealegi praegu veel palgal olev diplomaat. Asukohamaade rahvaste ja riikide kohta tehtud teraste tähelepanekute ja kenade komplimentide kõrval puudub mõlemas raamatus vähimigi pilguheit või eesriide kergitamine Eesti Vabariigi välispoliitika sisu ja kujunemise telgitagustesse. Kui ootamatult emotsionaalne „poliitiline avaldus” hetkeks kõrvale jätta, siis puuduvad neis raamatuis ka seisukohavõttud Eesti sisepoliitika keerdkäikude kohta, puuduvad isegi selle poliitika-

näitelava isiksustatud tegelased. Jah, ühe või teise artikli kirjutamise või kõne pidamise ajal oli see autori ametipositsiooni arvestades paratamatu ja mõistetav. Asja teeb aga pisut kummaliseks autori kiiduväärne soov kommenteerida oma kunagisi mõtteavaldusi 2008. aasta vaatepunktist... ja selle võimaluse peaaegu täielik kasutamata jätmine. Oma kommentaarides jääb autor ikkagi vaid lojaalse riigiametniku positsioonile. Me ootasime tippintellektuaali ja vestlustes alati nii sõbralikult iroonilise ja napisõnaliselt särava Jaagu kommentaare, saime aga praegu Riias resideeruva suursaadik Jõerüüdi täpsustavad, kuid tegelikult mitte midagi selgitavad joonealused märkused. No mitte ei taha uskuda, et hariduse, kultuuri ja välisteenistuse tuleviku pärast siiralt südant valutav (ja nende arenguohutusest nii teadlik olev) Jõerüüt kaitseks tänagi niisama külmakõhuliselt NATO-le (milliselt pädevalt võimuorganilt küll?) antud 2%-liste kaitsekulutuste lubadust, nagu ta oli sunnitud seda tegema kaitseministrina kirjutatud artiklites. Märkamata seejuures isegi sisulist vastuolu, kui ta ütleb, et „ükski infrastruktuuri ega relvahanke plaan ei ole kunagi lahutatav harituse edendamisest” (lk 148). Kommenteerimata on jäetud ka kaitseministri kaitsekõned meie Iraagi missiooni pikendamiseks „kuni 2005. a. lõpuni”, mis lõppes teatavasti alles 2008. aastal sellega, et Iraagi parlament meid sealt tegelikult välja viskas.

Reformierakonda suubunud Eesti Liberaaldemokraatliku Partei üks asutaja Jõerüüt, kes 2005. aastal kaitseministri portfelli saades oma erakondliku kuuluvuse taastas, pole kunagi (ka mitte nõukogude ajal) olnud eriti lojaalne parteisõdur. Selle pilguga täna tema artikleid ja kommentaare lugedes hakkab silma mõndagi üllatavat. Ühelt poolt on ju tunnustatav, et sundajateenistuse kaotamise osas võtab autor veel

2008. aastalgi Reformierakonna pealiinile vastupidise seisukoha (kuigi minu toetus kuulub selles küsimuses küll pigem Reformierakonnale, mitte Jõerüüdile). Imelik on aga ilma kommentaarideta lugeda alati nii salliva Jõerüüdi ootamatult teravat kallaletungi sotsiaaldemokraatliku ilmavaatega kolleegidele Kaplinskile, Krossile ja Veidemannile 2004. aastal ning rõõmustamist, et roheliste saadikurühm on Riigikogusse jõudnud (lk 95–98). Kes siis veel, kui mitte Jõerüüt peaks teadma, mida kujutavad endast rohelised Euroopas ja millise funktsiooni täitmiseks loodi nad meil?!

Poliitilise tragikoomika valdkonda kuulub, et 2006. aastal Jõerüüdi esitatud ettepanekud Tallinna volikogu reformimiseks on täiesti vastupidised sellele, kuidas Reformierakond 2008. aastal Riigikogus ise seda volikogu reformis. Tollane artikkel on nüüd kommenteeritud viitega A. H. Tammsaare tekstile, mis algab sõnadega: „Meil puudub asjatundmine. Sest meil tükivad igal pool etteotsa mehed, kes arvavad, et kuna neil on kõige suurem suu ja isu, siis tunnevad nemad ka kõiki asju kõige paremini” (lk 211). Ning kuigi see 2008. aastal lisatud kommentaar autori arvates vist küll Keskerakonnale osundab, lööb see artikli tekstis pigem tema enese parteid.

See aga, et keskerakondlik linnavalitsus võttis täpseks täitmiseks Jõerüüdi soovitusel Jaan Poska maja päästmiseks, oleks vaikimise asemel väärinud vast mõndki tunnustavat sõna hiljutise valitsuskaaslase Savisaare suunas.

Kahtlemata Eesti poliitika ajalukku minev kogumiku „niminovell” on hämmastav kahekordselt. See on pretse-denditu ja kardan, et ka kauaks pretse-dendituks jääv juhtum, kus valitsusliige lahkub protestiks selle vastu, mis tema haldusalas, aga laiemalt ka kogu riigis on toimunud (ministrite pool-

sunnitud tagasiastumisi seoses haldusalas asetleidnud õigusrikkumistega pole mõtet Jõerüüdi sammuga kõrvutada). Teiselt poolt on see aga ka äärmiselt avameelne suhtumisväljendus ennast alati eeskujulikult valitseda ja talitseda osanud elukutseliselt diplomaadilt. Tunnistan, et algul nägin ka mina selles sammus presidendikampaania kaalutletud avalööki mehelt, kes oleks väga mitmeski mõttes sobinud Lennart Meri mantlipärijaks. Siis aga selgus, et Reformierakonna tagatuba oli Jõerüüdi käitumisest samuti rabadud ning seetõttu välistas see tegu Jõerüüdi presidendiks kandideerimise ka juhul, kui Toomas Hendrik Ilves kogunuks kontserdisaalis paar häält vähem ning presidendisöelumine oleks Riigikogus n-ö otsast peale hakanud.

Suurepäraselt karjäärilennult Helsingi – Rooma – New York – Toompea – Kadriorg (?) maandas „poliitiline avaldus” Jõerüüdi mõneks ajaks hoopis munitsipaalpoliitikuks, Keslinna halduskogu ja Tallinna linnavolikogu liikmeks (kuhu ta 2005. aastal oli 1108 häälega valitud) ja sealt taas diplomaadiks New Yorgist pisut tagasihoidlikumasse Riiga.

Järelikult tuleb tunnistada, et tegu oli tõepoolest siira ja seetõttu ka kaalutlemata emotsioonipurskega. Kaitseminister (ja hiljutine Eesti Kongressi avaistungiga kaasjuhataja) oli ilmselt vapustatud, nähes oma alluva (ja endise kauaaegse ülemuse – Välisministeeriumi kantsleri) seljas särki, mis kutsus nimeliselt üles teda koos Vabariigi Presidendi ja peaministriga ahju ajama. See sai viimaseks tilgaks karikas, mille täitumise kohta Jõerüüt nüüd kommentaarina lisab: „Mõned nädalad enne selle avalduse kirjutamist olid mulle nende aegade ühed masendavamad” (lk 153). Paraku rohkem ta ust ei paota ja selgitusi ei anna. Avalduses endas on aga hetke ajendil olulised asjad segi mitteolulistega. Täna võib ju

oletada, et kaua „diplomaatilist puutumatus” nautinud Jõerüüdile oli ministriametiga paratamatult kaasnenud sattumine ajakirjanduse ja opositsiooni (tihti ka ebaõiglaste) süüdistuste alla mõnevõrra harjumatu. Kindlasti oli ta ebaeeldivalt üllatunud, leides pärast kaitseministri portfelli vastuvõtmist (miks küll?) end olevat mitte meie riigikaitse komandosillal, vaid hoopis keset ministeeriumi ja Kaitseväe juhtkonna vahel aastaid kestnud halastamatut ning väiklast võimuvõitlust ja intrigeerimist. Sellest kõigest aga tahaks kuulda asjaosaliselt eneselt.

Mõtiskledes Ernst Jaaksoni tegevuse üle, jõudis Jõerüüt enda arvates paljude diplomaatia probleemolukordade mõõtmiseks sobiva reegli sõnastamiseni. Ta kirjutab: „...alati peab olema kusagil keegi, kes hoiab ära kõige suurema kahju, mis varitseb ka igapäevaste sammude juures, kasvõi väikeses mõõtkavas. See on tähtsaim osa diplomaatiast” (lk 42). Kummalisel kombel sobib printsip „tuleb ära hoida kõige suurem kahju” ilmselt ka nõukogudeaegsete loomeliitude juhtide tegevuse

hindamiseks. Kindlasti lähtus sellest eesmärgist ka Jaak Jõerüüt, tegutsedes ENSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni sekretärina, ja minu teada tulemuslikult. Iseküsimus on, millal – kas siis või nüüd diplomaatilisel tööolles – on ta saanud tuua meie rahvuskultuurile kõige suuremat kasu. Või oli selleks hoopis Ülemnõukogu saadiku aeg aastail 1990–1992? Vastuse saamiseks jääb üle oodata kirjanik Jõerüüdi järgmist raamatut, mis poleks nii diplomaatiline kui kaks viimast. Kui kaua-aegse Nõukogude Liidu välisministri Andrei Gromõko mälestused lugejatele pettumuse valmistasid, olevat ta enda õigustuseks lausunud, et kirjutanuks ta kõike, mida mäletab, siis oleks maailm pea peale pöördunud („мир бы перевернулся”). Aastail 1980–2009 toimunu telgitagustest teab ja mäletab Jõerüüt kindlasti paljutki, mis ehk küll Eestit ümber ei pööra, kuid õhku puhastaks kindlasti, nagu seda tegi ka tema poliitiline avaldus.

JAAK ALLIK